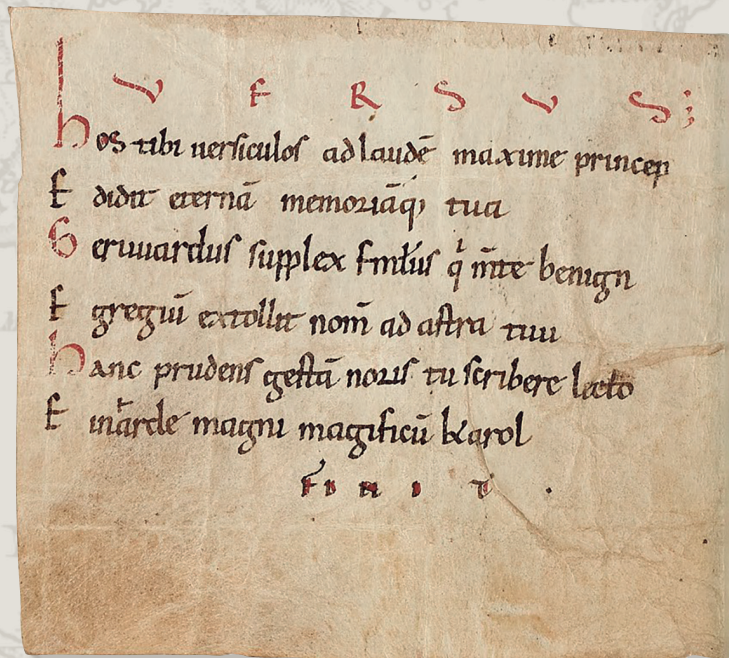

Carlemany a Europa

Història i memòria

Matthias M. Tischler

Carlemany a Europa

Carlemany a Europa

Història i memòria

Matthias Tischler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Filologia UB

Sumari

<i>Introducció</i>	11
<i>Agraïments</i>	13

EUROPA – ITÀLIA LA CULTURA DE L'ANTIGUITAT TARDANA A LES CORTS I ESCOLES CAROLÍNGIES

1. Tipus i antitipus: Teodoric el Gran i Carlemany	17
1.1. L'herència ostrogoda a l'imperi carolingi	17
1.2. Espoliació o reintegració?	19
1.3. Facetes de les imatges de Teodoric en els escrits historiogràfics i biogràfics	32
1.4. Resum i perspectiva	47
2. El conseller exiliat: Boeci a les corts de Carlemany i de Lluís el Pietós	49
2.1. Boeci i el redescobriment de la filosofia a l'alta edat mitjana	49
2.2. El Boeci d'Alcuí: la nova distància entre la cort de Carlemany i Tours.	51
2.3. Noves perspectives sobre Boeci: la seva recepció a la cort de Lluís el Pietós	53
2.4. Com mantenir les distàncies: la recepció de Boeci entre la cort d'Aquisgrà i les perifèries monàstiques	54
2.5. La imatge es fa completa: el paper dels nous fragments carolingis de Boeci a Seligenstadt i a Fulda	60

EUROPA

LES PETGES DE CARLEMAN Y EN LA MEMÒRIA DE L'EUROPA CRISTIANA

3.	Silenciar i parlar en la literatura carolíngia: Carlemany en la memòria de la seva nissaga	67
3.1.	Teodosi, Herodes i David: Attigny 822 en la interpretació carolíngia .	67
3.2.	Partits de perdedors: els partidaris de Carloman el Vell, Carloman el Jove, Pipí el Geperut i Bernat d'Itàlia	80
3.3.	Infanticidi: els fills de Carloman el Jove i Bernat d'Itàlia.	83
3.4.	Concubinat, adulteri i matrimoni legítim: les companyies de Carlemany, Lluís el Pietós i Pipí d'Itàlia	85
3.5.	Memòria carolíngia: silenci eloqüent i discurs silenciós.	105
4.	Les dues vides d'un rei i emperador: la memòria de Carlemany durant els segles VIII-X	109
4.1.	Memòria i cultura de la memòria	109
4.2.	El segle VIII: la memòria es construeix ja en vida del personatge, o del poder sobre els noms i les dates	110
4.3.	El segle IX: la lluita per una memòria adequada	115
4.4.	Els segles IX i X: accentuacions en la memòria	119
5.	Alcuí, biògraf de Carlemany: capacitats i limitacions de la historiografia literària a l'edat mitjana	123
5.1.	El <i>Nachleben</i> d'Alcuí a l'edat mitjana	123
5.2.	Representacions iconogràfiques medievals d'autors carolingis	125
5.3.	El perfil literari d'Alcuí	127
5.4.	Alcuí, biògraf de Carlemany	136
5.5.	Resum.	143

FRANÇA – HISPÀNIA – CATALUNYA

LA PERVIVÈNCIA DE CARLEMAN Y EN LA MEMÒRIA DE L'EUROPA TRANSCULTURAL

6.	L'home d'acció i l'apòstol dels gentils: les imatges de Carlemany presents en Eginard i en el Pseudo-Turpí	147
6.1.	La comparació literària de textos medievals en els manuscrits.	147

6.2. Els Carlemanys d'Eginard i del Pseudo-Turpí	148
6.3. La posteritat del Pseudo-Turpí en altres obres literàries de l'alta i la baixa edat mitjana.	154
6.4. Eginard i el Pseudo-Turpí en els manuscrits medievals	161
6.5. La nova imatge sobre Carlemany del Pseudo-Turpí en contrast amb altres dissenys literaris	163
6.6. Apèndix: una nova edició del prefaci de Geoffroi de Breuil en el Pseudo-Turpí.	184
7. Respostes literàries en les trobades cristianoislàmiques a la península Ibèrica: el duel entre el Pseudo-Turpí i Pere el Venerable	187
7.1. Formes literàries de diàleg amb els musulmans al segle XII	187
7.2. Pseudo-Turpí: de la llegenda de Carlemany al diàleg fictici amb els musulmans	188
7.3. Pere el Venerable: un tractat escolàstic de fe com a diàleg fictici amb els musulmans	196
7.4. La transmissió de manuscrits medievals com a mesura d'èxit i de fracàs dels diàlegs literaris amb els musulmans	204
8. Com de carolíngia fou Catalunya a l'edat mitjana primerenca?	207
8.1. La cultura carolíngia en la Catalunya altmedieval	207
8.2. La minúscula carolina en la Catalunya altmedieval	208
8.3. Textos carolingis de vida religiosa	210
8.3.1. Monaquisme benedictí	210
8.3.2. Vida canònica	217
8.4. La tradició bíblica carolíngia	221
8.5. Exegesi i litúrgia carolíngia	225
8.6. Resum.	231
<i>Abreviatures</i>	233
<i>Bibliografia</i>	235
<i>Índexs</i>	
<i>d'antròponims</i>	337
<i>de topònims</i>	347

Introducció

La idea d'aquest volum va sorgir durant la meua estada com a investigador sènior a l'Institut Medieval de la Universitat de Notre Dame, Indiana (EUA), entre gener i juny del 2016. Es tractava de fer una història de Carlemany i la seva nissaga en la memòria d'Europa, explicada des d'un doble vessant: d'una banda, a través de les fonts i els estudis pertinents; de l'altra, pels diversos països i regions del continent que es van formar a l'imperi de Carlemany i que en van determinar significativament la memòria. Per consegüent, els capítols comencen per la zona antiga del Mediterrani i Itàlia com a centre, passen per tota l'àrea europea d'història i memòria i, finalment, es dirigeixen cap a les regions europees occidentals i del sud-oest, *i. e.*, aquells territoris equiparables geogràficament amb el que seran França, Espanya i Catalunya.

Aquest viatge, iniciat amb els requisits ostrogòtics d'Itàlia per a la comprensió cultural i política de Carlemany, passant per la política de memòria de Carlemany i la seva nissaga reflectida com a mirall en la historiografia literària, la biografia, la historiografia i les llegendes medievals, fent ús dels records cristians i d'una perspectiva transcultural de les fronteres altmedievals del cristianisme llatí, presenta com a etapa final d'itinerari, a tall de conclusió, el darrer capítol del llibre, que tracta sobre la qüestió de la sostenible impregnació carolíngia de les perifèries de l'imperi de Carlemany, prenent com a exemple els comtats de la futura Catalunya.

Aquest és un tipus de viatge d'investigació ideal que, al mateix temps, ha estat i és un viatge molt personal de recerca pròpia a través de les universitats, les biblioteques i els arxius d'Europa: iniciat a Alemanya, em va conduir a través de nombroses col·leccions de manuscrits d'arreu d'Europa (incloses les illes Britàniques) durant els meus estudis sobre Eginard, i continuà després per França i Espanya i, finalment, per Catalunya.

El volum fou planejat ja de bell antuvi com una publicació en català, ja que Catalunya fins ara no ha participat gaire en la investigació internacional en

matèria de recerca altmedieval, la qual, de fet, es veu fortament influïda per les activitats de parla alemanya, anglesa i francesa. En aquest sentit, els capítols, amb tota la naturalesa exemplar dels seus temes, s'han d'entendre com un doble estímul per a la investigació a Catalunya, país que ha estat profundament modelat per la cultura carolíngia des del segle ix, ja que permeten: 1) acollir i valorar els resultats de l'animada investigació internacional de l'edat mitjana primerenca, i 2) participar en aquesta recerca amb testimonis manuscrits propis i accentuar-la des d'una perspectiva aparentment perifèrica.

Aquest llibre, doncs, és el resultat d'un treball intens amb manuscrits i textos originals i d'una consulta constant quant a la rica bibliografia científica multilingüe més antiga i recent sobre les diverses àrees temàtiques. No obstant això, i seguint els criteris de publicació, ha calgut reduir les dimensions d'una bibliografia exhaustiva, per la qual cosa les edicions i els estudis citats han de ser presos com a inspiració per a llegir sobre determinats aspectes i descobrir noves perspectives.

Agraïments

Nombroses persones m'han acompanyat en el camí descrit en el volum: els meus professors acadèmics i els meus amics professionals i personals, i, no menys importants, els meus pares a Alemanya i la meva dona i els meus sogres a Catalunya. Aquest llibre no hauria sortit a la llum sense l'ajut d'alguns esperits bons i útils: la Dra. Amor Ayala i Cots, que va desenvolupar un text bàsic en català d'alguns capítols, però, sobretot, la meva estimada dona, la Dra. Eulàlia Vernet i Pons, que va revisar completament el text sencer amb mi i el va portar al català amb la finalitat que fos llegible i comprensible per a tots els lectors i usuaris interessats, bo i superant, en darrer terme, tot un repte lingüístic i cultural, cosa no menys important: tota transferència d'investigació i coneixement també implica una traducció a una altra llengua i una altra cultura amb connotacions pròpies i fomenta la reflexió de la seva semàntica sense falsificar l'original en el seu propi significat. Espero que cadascun dels participants en aquest volum hagi assolit aquests diversos reptes.

També vull expressar el meu agraïment a l'equip d'Edicions de la Universitat de Barcelona per l'interès d'incloure aquest volum en la col·lecció Filologia UB i per l'excel·lent suport professional que he rebut durant tot el procés de publicació: si tenim en compte l'existència d'edicions cada cop més superficials i menys curoses, fins i tot de nombroses editorials internacionals conegudes, la cura rigorosa, precisa, del manuscrit fins al moment de ser publicat ha estat, per a mi, tota una benedicció.

Finalment, vull agrair a la Xarxa Vives, a la Universitat de Barcelona, a la Universitat Rovira i Virgili i a dos mecenes privats de Catalunya i Baviera el generós finançament de la impressió del llibre. Sense el seu suport, el llibre no s'hauria pogut publicar a temps.

El moment d'oferir el llibre al públic, doncs, ja és aquí: que en trobi els lectors, ni que sigui per a la consulta, i els inspire una vegada i una altra

a considerar els fonaments veritables, però sobretot sostenibles, d'Europa i Catalunya, car les bases de les nostres estructures culturals, socials i polítiques foren establertes clarament en l'època de Carlemany, que mirà de crear, amb habilitat i previsió, una nova unitat en la diversitat. Ens cal cercar grans polítics i erudits que tinguin una visió similar, sobretot a l'Europa del segle XXI.

MATTHIAS M. TISCHLER
L'Ametlla del Vallès,
28 de gener de 2022

EUROPA – ITÀLIA

La cultura de l'antiguitat tardana
a les corts i escoles carolíngies

1. Tipus i antitipus: Teodoric el Gran i Carlemany

I.1. L'HERÈNCIA OSTROGODA A L'IMPERI CAROLINGI

Les pàgines següents presenten algunes observacions preliminars sobre com caldria valorar la recepció altmedieval de la cultura política tardoantiga i per què caldria preguntar-nos si aquest procés de recepció fou de necessitat absoluta per a la sobirania carolíngia en el nou ordre mundial mediterrani. Aquest capítol formula la hipòtesi que Teodoric el Gran, com a sobirà germànic romanitzat,¹ i la cort del seu entorn foren el model perfecte d'orientació política i cultural per a Carlemany i els seus propis consellers, que acostumaven a governar les àrees del Mediterrani a partir de finals del segle VIII.² Així mateix, hem de ponderar quin paper tingueren el personatge històric de Teodoric i les seves posteriors imatges en la política cultural carolíngia. Ben curiosament, la recepció i la percepció del Teodoric històric i llegendari als inicis, així com el seu entorn, no han estat estudiats tenint en compte l'enorme problema de la integració de la Itàlia postlongobarda a l'imperi carolingi, que van haver de gestionar els carolingis i el seu personal procedent de les parts transalpines de l'Europa occidental i central.

La reintegració del món mediterrani de la península Itàlica i les seves regions veïnes oferia noves perspectives, tasques i reptes no només per al poble franc, sinó també per a tots aquells que tenien a càrrec l'ampliació i l'es-

1. Un bon estudi sobre què podria haver significat «esdevenir romà» o fins i tot «ser romà» per als governants germànics es troba en: POHL 2014. Veg. també les contribucions en: POHL *et al.* 2018.

2. La investigació precedent es va centrar sobretot en la «polaritat entre les tradicions germàniques i l'antiguitat clàssica» i no tingué prou en compte la importància d'una afiliació directa quant als models de la cultura política antiga tardana, especialment en el mateix context mediterrani, p. ex. des del punt de vista de la història de l'art: veg. BRAUNFELS 1976.

tabilització de l'imperi carolingi. Des de l'època de la dinastia merovíngia, tots els governants del nord hagueren d'afrontar alguns problemes centrals relacionats amb Itàlia i l'àrea central mediterrània i, en conseqüència, hagueren de definir quines serien, de fet, les tradicions imperials romanes i germàniques a Itàlia. Encara més, havien de trobar la pròpia posició independent amb relació a la influència i les prerrogatives bizantines a Itàlia, així com a l'exarcats de Ravenna, amb relació al bisbe de Roma i als governants longobards precedents d'Itàlia. Finalment, havien de sospesar quina era la manera més duradora de governar Itàlia: com el regne longobard, més recent però tradicionalment detestat, o bé com el regne original ostrogot. Si es volien solucionar aquests problemes, això implicava crear una nova cultura política segons els antics conceptes dels primers regnes germànics creats en sòl romà.³

Per a dur a terme la reconstrucció de la recepció i la percepció carolíngia de la cultura política ostrogoda avaluarem el procés de transmissió i transformació d'aquest llegat i ens fixarem en figures clau com Teodoric, Cassiodor i Boeci des de diverses perspectives: primerament, analitzarem aquests processos tal com es reflecteixen a les còpies carolíngies de textos centrals tard antics i altmedievals sobre el rei ostrogot, el seu entorn i la cultura política ostrogoda del segle VI.⁴ En segon lloc, examinarem l'escriptura històrica i patrimonial en el context d'un nou imperi construït sobre una múltiple herència política i cultural postromana com l'ostrogoda. D'aquesta manera, ens plantejarem quin significat tenia la *mediació cultural* (*cultural brokerage*) entre la narrativa ostrogoda i la franca en el nou marc conceptual de la cultura política carolíngia.

3. Veg. HEN 2007, el qual, però, s'atura en aquest tema abans de l'època central carolíngia, regida per Carlemany i Lluís el Pietós.

4. Per a identificar les còpies carolíngies fetes prenent com a base la cultura textual ostrogoda del segle VI, vaig haver de buidar fil per randa el catàleg de quatre volums de Bernhard Bischoff, el qual conté tots els manuscrits continentals del segle IX escrits en minúscula carolíngia que li foren coneguts: BISCHOFF 1998-2017. Aquest panorama codicològic va ser completat, a l'ensems, amb informació sobre còpies addicionals documentades als catàlegs de biblioteques carolíngies i sobre els vestigis de recepció d'aquesta cultura manuscrita ostrogoda en obres carolíngies. Quant a la cultura ostrogoda: veg. LOZOVSKI 2016.

1.2. ESPOLIACIÓ O REINTEGRACIÓ?

Si es dona un primer cop d'ull als elements ostrogots presents en la cultura política carolíngia, hom hi constata la presència d'un seguit d'elements mediterranis tardoantics dispersos integrats en un marc franc.⁵ En aquest sentit, la mostra més rellevant de redefinició dels models bizantins de Ravenna és certament la capella del palau d'Aquisgrà. L'espoliació de mosaics, de peces de marbre, de columnes i de capitells del palau de Teodoric a Ravenna i la seva reintegració en el nou complex palatí d'Aquisgrà són documentats a partir del 780.⁶ El moment culminant d'aquest acte simbòlic i performatiu de reintegració de signes de sobirania sobre Itàlia el constitueix el trasllat de l'estàtua equestre de Teodoric el Gran de Ravenna a Aquisgrà, justament després de la coronació imperial de Carlemany (801),⁷ atès que ja era el segon transport després del de Constantinoble a Ravenna iniciat pel mateix Teodoric. Comparable amb aquest acte de *translatio imperii* és l'acte de *translatio studii* —encara infravalorat políticament—, és a dir, l'acte de trasllat de la Bíblia gòtica d'Úlfila, conservada en una famosa còpia de l'època de Teodoric a la biblioteca del palau d'Aquisgrà.⁸ No es pot establir de manera directa cap relació entre la famosa Bíblia i el projecte carolingi de revisió de la versió llatina de la Bíblia de sant Jeroni, una tasca paral·lela duta a terme per Teodulf d'Orleans i Alcuí. No obstant això, el transport cap a l'*scriptorium* establert recentment a la cort d'Aquisgrà d'aquest element extraordinari de la cultura religiosa del llibre de Ravenna, un centre distingit de producció de manuscrits de luxe, especialment de còdexs de porpra,⁹ va ser més que una mera qüestió cultural. La recepció de la cultura de llibre antiga i tardoantiga d'Itàlia, de la

5. Ambdues tècniques culturals mencionades, l'espoliació i la reintegració, són més específiques que el concepte de *reuse* suggerit una vegada per HAMMER 2005: 309-319 (sobre Teodoric).

6. Quant a aquest tema: veg. BINDING 2007: 18-28 i 45; JÄGGI 2013: 310-312.

7. Veg. el darrer resum fet per BREDEKAMP 2014.

8. Uppsala, Universitetsbibliotek, Cod. DG. 1: *Codex Argenteus Upsaliensis* 1926: 83-85; BISCHOFF 1965: 46; KLEBERG 1984: 12-13; MUNKHAMMAR 1998. Quant a la datació i la localització exactes del manuscrit: veg. TJÄDER 1972. Pel que fa a la importància cultural i a l'impacte de la versió gòtica de la Bíblia en general: veg. HUNTER 1969; HEATHER i MATTHEWS 1991: 155-173.

9. CAVALLO 1983; CAVALLO 1992: 15.

literatura, de les escriptures, dels dissenys materials i de mitjans a la pròpia producció llibresca carolíngia, va ser també un fet amb una forta significació política de representació del poder.

Tanmateix, les recerques precedents es mostren sorpreses pel fet que la discussió explícita sobre Teodoric únicament començà a aparèixer en els textos carolingis que pertanyeren a l'hivern de les reformes (828-829) i dels anys següents: primer a *De imagine Tetrici*, de Walafrid Estrabó, amb tradicions locals de la cort d'Aquisgrà,¹⁰ i després a l'obra *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, d'Agnellus de Ravenna, amb tradicions locals de Ravenna (i alguns lligams amb l'anomenat Anònim Valesià II) que es corresponen amb la informació del regne franc.¹¹ La primavera del 829, el monjo de Reichenau Walafrid Estrabó discutia al seu poema *De imagine Tetrici* el valor moral i polític de Teodoric el Gran representat per l'estàtua esmentada. Per a alguns historiadors, el debat cortesà d'aquest poema sobre Teodoric sembla una nota marginal en la disputa sobre el lloc adient per a utilitzar models d'una governança secular en el pensament tipològic del llinatge de Carlemany i de Lluís.¹² En les pàgines següents demostraré que aquest debat, breu però alhora cridaner, sobre el lloc que Teodoric ocupa a la història carolíngia és, tan-

10. Walafrid Estrabó, *De imagine Tetrici*, ed. per DÜMMLER; ed. per LICHT: veg. BOCK 1844; GRIMM 1869; BOCK 1871; DEHIO 1873; SCHMIDT 1873; TRAUBE 1893; VON BEZOLD 1924; DÄNTL 1930; LÖWE 1952: 392-399; HAUCK 1963: 156-164; FALKENSTEIN 1966: 55-59; SIEMES 1966: 106-168; HOMEYER 1971; ÖNNERFORS 1974: 86-87, 93, 101-102 i 105; THÜRLEMANN 1977; HOMEYER 1983; GODMAN 1987: 133-145 i 147; HERREN 1992; DUTTON 1994: 100 i 197; SMOLAK 2001.

11. Cap. 39 (victòria de Teodoric sobre Odoacre a Ravenna; execucions d'Odoacre, Símmac i Boeci; captura i mort a la presó del papa Joan I; mort i sepulcre de Teodoric), cap. 86 (esglésies arrianes de Teodoric a Ravenna) i cap. 94 (art per a la memòria de Teodoric a Pavia i Ravenna), Agnellus de Ravenna, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, ed. per HOLDER-EGGER: 303-304, 334-335 i 337-338; ed. per DELIYANNIS: 195-197, 253-254 i 258-259; veg. NAUERTH 1974: 99-101, 113-116 i 120; NAUERTH 1996: 32, 34-35, 51, 61-63, 198-205, 340-345 i 356-361.

12. GODMAN 1985: 276 fou molt pessimista pel que fa a la recepció carolíngia de la importància de Teodoric a principis del segle IX: «Nor is there any sign of interest either in the statue of Theoderich or in the king whom it depicted during the first three decades of the ninth century other than the testimonies of Agnellus and Walafrid». El motiu és que no va tenir en compte les còpies carolíngies d'escrips historiogràfics primerencs sobre Teodoric, així com la consegüent reutilització selectiva en els mateixos textos historiogràfics: veg. a continuació 32-47. Quant a la importància de la recepció carolíngia del *De consolatione Philosophiae* de Boeci com a document biopolític sobre Teodoric com a (anti)model de governança: veg. a continuació 49-64.